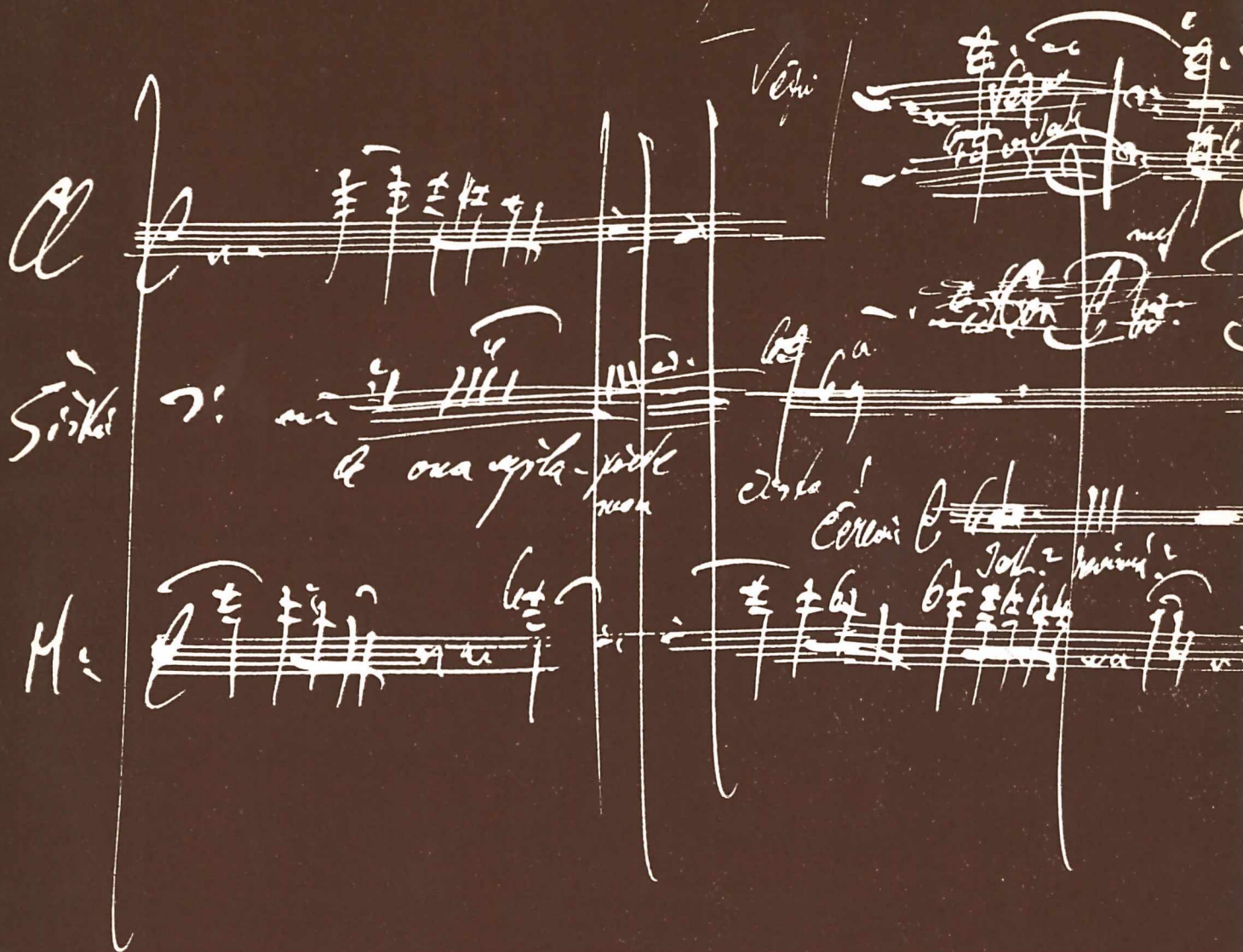

LEOŠ JANÁČEK

Z MRTVÉHO DOMU

A ta černá má je operu Janáček.
Hodně práce.
Připravil mi, jak bych v ní po
stupních mize a mize knočí,
až na dno z lidstva nej
viditelnějších lidí. A to se těžko
Knoci!

Leoš Janáček - dramatik

Leoš Janáček patří bezpochyby k nejvýznamnějším umělcům XX. století. Největší zásluha Janáčka jako »fenomena« doby je v tom, že vyjádřil něco nového a upřímného v období nesnadném nejen pro hudební drama, ale pro všechna umění vůbec. Byl skladatelem a umělcem v době, ve které byla v sázce dramatická alternativa mezi poezií a narůstajícím průmyslem, mezi pokrokem na kulturním poli nebo ustrnutím na místě, či dokonce návratem zpět.

Vývojová křivka Janáčkovy hudebního stylu se nejlépe projevila v jeho tvorbě vokální a hudebně dramatické, ve které především tkví těžiště jeho umělecké tvůrčí práce. Byl rozený dramatik. Živelný, dramatický pud se u něho uplatňoval vždy a za všech okolností, dával intenzivní napětí a prudký rytmus každé lůtky a každé formě, k níž přistupoval jako člověk, či jako tvůrčí umělec.

Tento sklon k dramatické koncepci nalézáme ve všech lidských i tvůrčích projevech Janáčkových: v rušných událostech jeho života, v literárních čtách, ale samozřejmě nejdůrazněji v hudebně dramatické tvorbě. Byl to umělec doslova posedlý stálým dramatickým vzruchem geniálně tvořivého člověka. I jeho myšlení bylo doslova hudebně dramatické. Proto již na počátku své tvorby se zabýval problémy hudebního dramatu a operní skladby také tvořil nejrozsáhlejší a umělecky nejzávažnější část jeho díla.

Janáčkovy hudební drama se vyznačuje neobyčejnou sevřeností a zhuštěnou »janáčkovskou zkratkou« dramatické akce. Dovedl vytvořit silné dramatické scény jasně, konkrétně a v závěrečných kodách vyvrcholí vždy jádro ústřední dramatické myšlenky celého díla - jak v závěrečné katarzi Pastorkyně, Káti Kabanové, Lišky Bystroušky či Věci Makropulos, zvláště pak v dynamické kodě Mrtvého domu.

Opera »Z mrtvého domu« je Mistrovou poslední operou, již se také uzavřel kruh jeho života. Jestliže Věc Makropulos znamenala v Janáčkově operní tvorbě suverénní projev kompozičního mistrovství, jistoty a hloubky jeho dramatického citu, jeho psychologického instinktu, pak poslední opera »Z mrtvého domu« (1928) - je vedle těchto vlastností především vyvrcholením Janáčkovy myšlenkového vývoje, projevem vyhraněné umělecké osobnosti a její filosofické konfese. Proto jej také napoprvé upoutala kniha ruského realisty F. M. Dostojevského. Četl ji v ruském originálu a přímo na stránkách knihy se mu začínal rýsovat hrubý dějový rámec libreta. Zde se dostává nejvýznamněji do popředí jeho geniální, obdivuhodný smysl pro dramatickou zkratku, zásadní rozvržení a kontrastní rozčlenění jednotlivých jednání.

Způsob, jakým epické, meditativní vyprávění Dostojevského ve své opeře zdramatizoval je jedinečný, opravdu ojedinělý tvůrčí čin v operní světové literatuře. V této opeře není děj rozvíjen logicky od úseku k úseku. Jsou to útržky myšlenek, vzpomínek, náznaky, prudké zvraty situací a nálad. A tak se před námi odvíjí sugestivní pásma záberů ze života vězeňského kolektivu, od něhož se vždy jen na okamžik odpojují jednotlivé postavy, aby naznačily něco ze své minulosti a opět se ztrácejí v anonymitě. A když za Gorjančikovem zapadnou vrata věznice, ztrácí se za nimi i tento kolektiv. Zůstává jen hluboký zážitek.

Čteme-li Janáčkovy libreto samo o sobě, máme dojem, že čteme kusy filmový scénář, jenž bude dotvořen režisérem a kameramanem. A tuto funkci zde právě přebírá Janáčkovy hudba. Mnohé situace nabudou teprve souvislosti s hudbou svého smyslu, nezvykle působící změň útržků rozhovorů, výkřiky, záchvaty šílenství, pochopíme zcela jinak, jsou-li provázeny hudebním výrazem plným zoufalství, vášnivosti a smutku.

Nade všim se pak klene jako »symbol mrtvého domu« sugestivní pouze dvouaktový motiv. To je také, kromě motivu svobody v I. a III. dějství jediné symbolické pojítka celé opery.

Teprve s odstupem času, naplněného dalším vývojem umění, akcentuje Janáčková poslední opera stále výrazněji skutečnou mohutnost jeho myslitelské osobnosti a postavení, jež v evropském hudebním vývoji mezi dvěma světovými válkami jako skladatel zaujal.

I v současné době dává interpretům stále nepřeborné možnosti přístupu k této ojedinělé opeře, která pravděpodobně stále čeká na svého stvořitele.

A také na svého posluchače. Ještě dnes se najdou mezi milovníky oper ti, kdož jsou tvář v tvář Janáčkovu dílu bezradní. Přiblížit jim je a učinit je srozumitelným, odstranit skutečné i zdánlivé překážky, to je pravým cílem dokonalé interpretace a objevení té pravé cesty při reprodukci Janáčкова hudebně dramatického díla.

Ostrava měla to štěstí, že zde působil dlouhá léta Jaroslav Vogel, vášnivý propagátor a interpret Janáčкова díla, jenž během své dlouhé dirigentské praxe dokonale pronikl do jeho díla, takže se vypracoval na jednoho z nejdokonalejších znalců a dirigentů Janáčкова skladatelského odkazu.

Během jeho působení v Ostravě byla také poprvé v roce 1932 provedena opera »Z mrtvého domu«. Po více než 40 letech se objevuje na ostravské operní scéně podruhé.

- es -

Uch velky' roman! Ten co dekalce
život vzal, ten vykláda', zrcen
celý svůj život, a celý svět.
Tak ji měl rád! To ti jindy po..
vím, ten roman' je jich.
On to vykláda' za noci, v tmei.
Vádal nemocných děje lesí.
Ať se taková jeho zpráva slyšel -
slyšel - aby se poznalo, že je noc,
slyšel - že potají mluví
slyšel - že vykládá' těžko nemocný
slyšel - a cítil jeho hrůzný strýpem'
však
pro jeho věc!

Je to velmi složité místo a,
přes jsem - Inad šťastně - přestonal.
Vždyť Skuratar vykládal o své Lajze
o vojenské křiži, a současně opíje
se, pivo, kávu, kávu, roztavení vězňů.
Všim, to je tak, jak by v bláze chtěl
klo číst přepř.

Obsah opery

I. jednání - Časně ráno, na dvoře vězeňských budov ruské trestnice na Sibiři. Do nevládného, chmurného rána, se probouzejí vězni carské káznice. Na vymezeném prostoru se pohybují postavy, jejichž osud byl zpečetěn čtyřmi stěnami vězeňského dvora, které se nikdy neotevřou. Hrubé zacházení, každodenní mlhavý stereotyp jen stupňují pocit beznaděje a bezúčelnosti života obyvatel tohoto mrtvého domu.

Jen zřídka se stane, že je porušen chod nastávajícího dne. Příchod nového vězně je událostí pro všechny. Nový příchozí Alexandr Petrovič Gorjančikov svým vystupováním i oblečením se jasně odlišuje od ostatních, a když při výslechu zdůrazní, že je politický vězeň, je primitivním a násilnickým placmajorem nemilosrdně ztýrán.

Mladý Tatar Aljeja s úzkostí a hrůzou naslouchá bolestným výkřikům týraného. Ostatní obrazejí svou pozornost k chycenému orlu. Má poraněné křídlo a nemůže vzlétnout.

V. v.: Zvíře, nedá se!

M. v.: Ať třeba zdechne!

V. v.: Ale ne ve vězení! Pták volný, surový, nepřivykne vězení.

M. v.: Věru, že není jako my.

Starší vězeň: Zmátlas to! Vždyť on pták, a my jen lidé!

Strážce ženou vězně do práce. Jeden z nich, Luka Kuzmič, vypráví, jak se dostal do vězení. Vzešel se krutému týrání vojenské vrchnosti - zabil svého majora.

II. jednání - Na břehu řeky Irtyše trestanci spravují loď

Mladíček Tatar Aljeja přilnul celou svou duší ke Gorjančikovi. Vypráví o svém dětství. Gorjančikov je dojat osudem nebožehého dítěte. - Hlas zvonu letící až ke břehům Irtyše oznamuje den sváteční - Velikonoce - jediný den, kdy mají vězňové odpočinek. Smějí oslavit tento sváteční den tím, že si zahrají divadlo. Než se postaví jeviště, Skuratar, jeden z mnohých obyvatel mrtvého domu vypráví útržkovitě svůj životní příběh - o své lásce Lujze. Zabil člověka, který chtěl jeho milou odloudit. Na improvizovaném jevišti hrají trestanci hru o Kedrilovi a Juanovi, jakousi lidovou parafrazi velkých literárních motivů, které vězně rozveselí. Alespoň chvíli zapomínají na krutou skutečnost. Jeden z přopilých vězňů těžce poraní Aljeju.

III. jednání - Vězeňská nemocnice. Leží tu Gorjančikov i Aljeja, Luka i Skuratar

Starček hlídá sporné světlo, které téměř mysticky osvětluje prostor. Do stěn a blouznění zraněného Aljeji se mísí zpověď, víceméně vlastní monology nemocných vězňů. Šapkin vypráví, jak byl odsouzen pro tuláctví, Luka tiše a odevzdaně umírá. I Šiškov vypráví svůj životní příběh o Akulce. Něžná, plavá Akulka, kterou veřejně pohaněl Filka Morozov a rodiče ji pak provdali za Šiskova. Ukázalo se však, že Akulka byla nevinná, ale protože se přiznala ke své lásce k Filkovi, Šiškov ji ze žárlivosti zabil. S posledními slovy příběhu skoná Luka, v němž Šiškov poznává Filku Morozova.

Toto tiché drama přehluší hlas strážce volající Gorjančikova. Opilý placmajor se Petroviči omlouvá a oznamuje mu, že mu byla udělena milost a jest propuštěn na svobodu. Přes prudkou radost nad nečekanou volností se Gorjančikov těžce loučí s Aljejou a ostatními vězni. Když odchází, trestanci přistupují ke kleci s orlem, jehož zraněné křídlo se zhojilo a současně za Gorjančikovem pouštějí hrdého dravce, cara lesů, na svobodu. Jejich zrak toužebně provází královsky rozmáhlé pohyby křídel ptáka, jenž pomalu mizí ve výšinách.

- es -

muž to je jak melba . na klavírech
~~napřeslých~~ by vystyřel.

Hleď jen žít. Vůle a mraky tma
a bouře se roppali.

Fjodor Michajlovič Dostojevskij (1821 - 1881)

velký ruský realista prožil své neradostné dětství v Moskvě, kde byl jeho otec lékařem v Mariinské nemocnici pro chudé. Již tam viděl kolem sebe plno utrpení a bídy. Na otcovo přání odešel studovat inženýrskou školu do Petrohradu. Sotva ji však dokončil a působil rok v inženýrském sboru, dal se penzionovat, aby se mohl úplně věnovat literatuře.

Tehdy vášnivě přilnul k pokrokovým myšlenkám utopického socialismu. Tvrdá ruka carského samoderžaví drtila od nešťastného děkabristického povstání kdekoho. Na všech stranách se pociťovala nutnost odstranit kruté a nelidské nevolnictví. Také mladý Dostojevskij se zúčastnil práce tajných revolučních kroužků, které se scházely u revolucionáře Petraševského. Společně s přáteli byl Dostojevskij zatčen a odsouzen k trestu smrti. Bylo mu tehdy 28 let.

Teprve na popravišti, těsně před zastřelením dostal »milost«. Vyhnanství na Sibiř. Téměř 10 let prožil v káznici. Když se směl vrátit, vstupoval do života jako člověk zlomený na duchu i na těle. To nejcennější, co si odnášel z pobytu v omské káznici byly »Zápisky z mrtvého domu«. Na jedné straně působily jako rozhodný protest proti nesmyslnému systému nelidských trestů. Ale na druhé straně neznaly lepší prostředek proti despotické zvůli carské mašinérie než pokoru a útěchu v evangeliu.

Ale přesto tento román otřásl svědomím lidí. Uvolňoval proudy očistných slz. Posiloval sympatie k pokořenému lidstvu, i když se neodvážil sám pozvednout k účinnějšímu boji, připravoval tak bezděčně cestu těm, kteří již nechtěli snášet urážky a ponižování.

- es -

Poznámka:

Janáčkova mistrovská schopnost výstižné dramatické zkratky se projevovala nejen na jeho práci s libretem a v tvorbě literární. Pronikala i do soukromé korespondence, která je v mnoha případech dokumentem jeho mimořádné schopnosti, téměř básnickou, poetickou zkratkou charakterizovat celé dějství, či atmosféru celé opery.

Proto jsme použili v našem programu úryvky z dopisů L. J. Kamile Stösslové, které se bezprostředně vztahovaly k Mrtvému domu. Konečně samotný Janáčkův rukopis tvoří dokonalý výtvorný rámec a datvají charakteristiku samotného skladatele.

Těstním zase dnes
Dostojevskij práci velkou — tak se mi zdá,
že asi svou poslední operu. A mi je vždy
líto, když se loacím stěnu, jichž života pln
žil až 2 - 3 let.

